

РОЗВИТОК ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩОМУ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Постановка проблеми. Інтенсивні зміни в соціокультурному і економічному житті українського суспільства задають нові орієнтири у всіх сферах громадського життя, у тому числі і в освіті, зміст якого орієнтований на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації. При цьому зміст освіти повинен забезпечувати «адекватний світовому рівень загальної і професійної культури суспільства; ... інтеграцію особистості в національну і світову культуру» [1]. Культура нами розглядається як штучно створене середовище життєдіяльності, з матеріальними і духовними компонентами, що виражають її сутність і якість.

Разом з тим позитивні зміни в освітній системі несуттєві, якщо не враховується середовище, в якому розвивається особистість, як студента, так і викладача.

Базова культура особистості - це необхідний мінімум загальної культури особистості (етичної, екологічної, естетичної, фізичної, правової, культури праці і споживання, сімейних відносин, культури спілкування), загальних здібностей людини, його ціннісних уявлень і якостей, без яких неможливі як соціалізація, так і оптимальний розвиток генетично заданих дарувань особистості (О. Газман). Педагогічна культура вчителів розглядається як сукупність етичних, професійних позицій, підходів, змісту, форм і методів роботи, відповідних сучасній парадигмі освіти, особистісно-професійних якостей, що сформовані на основі досвіду і індивідуальних особливостей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємостосунки культури і освіти були предметом досліджень А. Арнольдова, А. Ахутіна, С. Батракової, М. Бахтіна, В. Біблера, А. Булова, С. Гессена, П. Гуревича, В. Зінченко, Л. Печко. Вплив культурного середовища на розвиток особистості аналізували Є. Бондаревська, Л. Буєва, І.Ісаєв, Н. Крилова, Н. Кузьміна.

У історії педагогіки проблема формуючого впливу середовища на розвиток особистості відображена в дослідженнях філософів і вчених педагогів переважно в аспекті аналізу ролі і значення середовища у вихованні людини Ф. Дістервег, А. Лазурський, П. Лесгафт, К. Ушинський та інші.

Але не існує системного дослідження з проблем всебічного вивчення середовища вищого інженерно-педагогічного навчального закладу.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сутності освітнього середовища вищого інженерно-педагогічного навчального закладу.

Актуальність проблеми обумовлюється і її тісним взаємозв'язком з проблемами професіоналізму і педагогічної культури викладачів. Відповідно до державних вимог про регулярне підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу необхідне створення умов для постійного вдосконалення педагогічної культури викладачів вищих інженерно-педагогічних навчальних закладів у їх практичній діяльності. Тому у вищому навчальному закладі важливо розвивати та створювати таке середовище, яке сприяє створенню можливостей для професійного зростання викладачів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне обґрунтування ідея виховання середовищем набула в Німеччині, де одержали розвиток «інтегровані», «сусідські» школи (Е. Нігермайер, Ю. Циммер); у США - «школи без стін» (Р. Уолтер, С. Уотсон), школи «екосистеми» (Дж. Гудлен).

У історії зарубіжної педагогіки XIX-XX ст. проблеми взаємодії середовища і

особистості знайшли віддзеркалення у працях Ж. Адлера, Т. Бремеля, У. Брикмана, Р. Вінекен, М. Дюверже, Дж. Дьюї, Е.Кінга, Дж. Конанта, П. Кершенштейнера, А. Лая, Дж. Лауерайса, П.Наторпп, Е.Нігермаєра, А. Отговея, Х. Рагга, Р. Рерса, Ж.-Ж. Руссо, О. Рюле, Р. Спенсера, С. Френе, Ж. Фрідмана, Ю. Циммера.

На початку ХХІ в. помітно зріс інтерес дослідників до феномена середовища у зв'язку з проблемами соціалізації, соціальної адаптації, підготовки соціальних педагогів у нашій країні (Б. Алмазов, В. Бочарова, З. Галузова, І. Ліпський, А. Мудрік, В. Семенов та інші), етнопедагогіки (Д.Абдуразакова, Г. Волков, Г.Нездемковська та інші), історії, теорії і практики функціонування і розвитку виховних систем (В. Караковський, Л. Новікова, Н. Селіванова та інші), розвитку середовища мікрорайону (В. Бочарова, М. Плоткін та інші).

А.Анохін педагогічне середовище розглядає як культурне, якщо в ньому розвивається творчий потенціал особистості педагога, його педагогічна культура.

Методологія педагогічної - культури обґрунтовувалася в психологічних працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, А. Маркової, В. Шадрікової.

Проблема, що розглядається вимагає вирішення суперечностей:

- між соціальною потребою в розвитку творчої особистості, здібної до активної самостійної діяльності в суспільстві і недостатнім використанням потенціалу освітнього середовища вищого інженерно-педагогічного навчального закладу, що забезпечує потреби соціуму й особистості;

- між існуванням розрізаних теоретичних уявлень у педагогічній науці про освітнє середовище вищого навчального закладу, його компонентів і неопрацьованістю його цілісної методології;

- між потребами практики у формуванні освітнього середовища і недостатнім науково-методичним забезпеченням даного процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити, що існують концепції середовища, що класифікуються відповідно до цілей педагогічного процесу.

Першу групу складають концепції, які можна охарактеризувати як освітнє середовище, що спрямовані на створення умов для розвитку і саморозвитку особистості.

До них відносяться концепції: виховного середовища (В. Караковський, Л. Новікова, Н. Селіванова та інші), виховного і культурного середовища як умови самовизначення особистості (О. Газман), культуровідповідного середовища, національно-культурного, культурно-інформаційного середовища та ін. (С. Бондаревська, Н. Гладченкова та інші).

Другу групу складають концепції, в яких середовище виступає як сфера впливу на процес розвитку особистості. Це концепції підходу на основі середовища в освіті (Ю.Мануйлов), культурно-освітнього, культурно-професійного середовища (Е. Белозерцев, Р. Кассіна, А. Павленко та інші), освітнього середовища (С. Богданов, З. Тюмасєва, В. Ясвін), педагогічного середовища (А. Анохін).

Аналізуючи концепції по їх ціннісному компоненту, можна констатувати, що всі вони орієнтовані на гуманістичні цінності, які включають допомогу і підтримку особистості в його, розвитку, співпраця і співтворчість, толерантність, готовність прийти на допомогу іншим. Третьою підставою для аналізу концепцій був обраний суб'єктний компонент, який дозволив розподілити концепції по трьох групах.

Першу групу складають концепції, що включають в процес розвитку середовища суб'єктів, що знаходяться безпосередньо у виробничих відносинах в освітній установі - викладачів, студентів. Це концепція виховного і культурного середовища як умова самовизначення особистості (О. Газман).

Другу групу склали концепції, що включають не тільки педагогів, але і батьків студентів, що безпосередньо беруть участь в педагогічному процесі: освітнього середовища (Е. Богданов, З. Тюмасєва, В. Ясвін), педагогічного середовища (А. Анохін).

Третю групу представляють ті концепції, які включають до складу суб'єктів освітнього середовища вищого навчального закладу не тільки тих, хто безпосередньо пов'язаний з діяльністю ВНЗ, але і соціокультурне оточення: концепції виховного середовища (В. Караковський, Л. Новікова, Н. Селіванова та інші), культуровідповідної освітнього середовища, національно-культурного, культурно-інформаційного середовища та ін. (Є. Бондарєвська, Н.Гладченкова та інші), підходу середовища в освіті (Ю.Мануйлов), культурно-освітнє, культурно-професійне середовище (Є. Белозерцев, Р.Кассіна, А. Павленко та інші).

Важливо відзначити, що розвиток освітнього середовища у вищому навчальному закладі (виховного, освітнього, культуровідповідного та ін.) відбувається в процесі взаємодії її учасників, заснованого на рівноправних відносинах співпраці, співтворчості і співчуття, що відображає їх гуманістичний характер.

Стадіальний компонент присутній у всіх концепціях, окрім концепції виховного і культурного середовища як умови самовизначення особистості (О. Газман). Етапами розвитку освітнього середовища, не дивлячись на різні назви у вищезазначених концепціях, є формування, власне розвиток, формалізація і перетворення.

Аналіз запропонованих концепцій дозволяє зробити висновок, що накопичений вітчизняний досвід, наявний науковий потенціал у формі обґрунтованих теоретичних положень створюють сприятливі умови для розробки концептуальних основ розвитку освітнього середовища вищого навчального закладу, що є системним описом даного педагогічного процесу, трактуванням керівних ідей його побудови.

Характеристика основних положень вітчизняних концепцій середовища дозволить виявити загальне і особливе порівняно з теоретичними аспектами освітнього середовища ВНЗ.

Концепції виховного середовища вищого навчального закладу

Виховання, в уявленні Л. Новікової, є невід'ємною складовою частиною освіти, яка здійснюється як під впливом зовнішніх чинників соціалізації, так і внутрішніх процесів саморозвитку особистості (індивідуалізації). Однією з найважливіших умов здійснення цих процесів є середовище ВНЗ.

Сучасні концепції виховання розглядають процес розвитку студента в контексті освоєння самою студентом культурних цінностей і способів їх освоєння в умовах виховної системи.

Таким чином, можна узагальнити наступне:

- виховна система в концепції Л.Новікової виглядає таким чином. Її мета і об'єкт - цілісна особистість. Вона включає наступні блоки: цілі; сукупний суб'єкт; діяльність і спілкування; відносини; освоєне середовище; управління. Цілі визначають вигляд системи, її ідеальну модель. Через блок діяльності і спілкування, спрямованих на досягнення цілей, вона реалізується суб'єктом як реальна система. У її становленні, функціонуванні, розвитку велику роль виконує середовище, не тільки як чинник, що впливає ззовні, але і як компонент самої системи [2]. Взаємодіючи з середовищем, з тими або іншими її інститутами, включаючись в перетворення середовища (охорона природи, турбота про навчальний заклад та ін.), ВНЗ включає їх в свою виховну систему як особливий блок, підсистема. При цьому у вищому навчальному закладі створюється своє особливе виховне середовище. Від того, наскільки вона відповідає культурним запитам викладачів, студентів, суспільства, залежить успішність як процесу розвитку особистості, так і самої виховної і освітньої системи вищого навчального закладу в цілому [2].

В. Созонов у своїй концепції «Виховання як основа потреб людини» розглядає цілі і завдання

виховання як створення необхідних умов для задоволення базових потреб особистості: збереження здоров'я, самоствердження в суспільно-корисній діяльності, оптимістичний погляд на життя; формування сприятливого етично-психологічного клімату у вищому навчальному закладі, надання допомоги студенту в його розвитку та ін.

При цьому одним з показників ефективності процесу виховання у вищому навчальному закладі вважаємо є рівень розвитку середовища ВНЗ, а також рівень якості створених умов: психологічних, інтелектуальних, емоційних, сприятливих.

М. Рожков як один з напрямів виховної роботи класного керівника виділяє створення виховного середовища, що включає об'єднання колективу, формування сприятливої емоційної атмосфери, включення учнів в різноманітні види соціальної діяльності, розвиток дитячого самоврядування. Вважаємо, що основи даної концепції можна та необхідно застосовувати при створенні виховного середовища у вищому навчальному закладі.

Виділення ціннісного і цільового аспекту виховного середовища як провідного чинника в розвитку особистості дитини в теоретичних положеннях Л. Новікової, В. Караковського, Н. Селіванової, О. Газмана та інших є характерним і для розгляду освітнього середовища вищого навчального закладу, адже виховний компонент є складовою освітнього середовища.

Педагогічна цілеспрямованість розвитку виховного середовища, заснованого на вдосконаленні взаєностосунків вихователя і вихованців, характеризує її як педагогічне явище. Проте зміст поняття «виховне середовище» спрямований на виховання і розвиток студента передбачає розвиток професійної культури педагога і педагогічної культури батьків, що дозволяє враховувати ці процеси в дослідженні культурного середовища вищого навчального закладу.

Концепція підходу середовища в освіті

У сучасній науці виникла наукова школа підходу середовища в освіті, яка розроблена Ю. Мануйловим. У своїх поглядах він спирався на ідеї наукової школи виховних систем Л. Новікової. Автор концепції цього підходу підкреслював необхідність орієнтації на гуманістичні цінності при дослідженні даної проблеми.

Учені цієї наукової школи вважають, що предметом дослідження педагогіки повинен бути виховний потенціал середовища студентів. Опора на цей підхід в освіті і вихованні для педагогіки, практично важливий там, де педагогічний колектив дійсно є чинником формування виховуючого і створюючого середовища, що можливе при відносній замкнутості середовища в просторовому, соціальному і в духовному плані. Погоджуємося з автором і вважаємо, що необхідно враховувати у вихованні вплив зовнішніх соціумних стихій, оскільки особистість проживає в різних середовищах, що дозволить успішніше прогнозувати процес розвитку особистості в студентському середовищі. Тоді для колективу викладачів прояву стихійності вже не так фатальні, оскільки однотайний в цілях, високопрофесійний колектив може надавати певну дію на середовище, що оточує вихованця. Це вплив, звичайно, носить вельми обмежений, локальний характер. Ступінь дії колективу на середовище серйозно залежить від згуртованості цього колективу, його соціальних можливостей, чіткої, ясної, продуманої стратегії дій і необхідного інструментарію дії. Поза сумнівом, сама характеристика середовища (перш за все - її спрямованість), в свою чергу, впливає на можливості колективу.

Ю. Мануйлов вважає, що існує два шляхи в активному формуванні особистості: розвиток в шкільному співтоваристві цивільного суспільства і звернення до держави з вимогами створити в макросередовищу умови для сприятливого розвитку особистості.

Середовище, на його думку, виявляє спектр можливостей:

- це дієві можливості, що дозволяють споглядати що-небудь, змагатися, сполучатися з ким-небудь, суміщати які-небудь функції, ролі та ін.;

- це можливості, що дозволяють що-небудь мати і уміти (спортивний розряд, розвинене відчуття, свідомість моральної переваги та ін.)

Тому Ю. Мануйлов підтверджує ідею ціннісного і діяльнісного впливу перш за все педагогічного колективу на формування і розвиток самого середовища, що важливе для розуміння шкільного середовища як педагогічного явища [3].

Вважаємо, що погляди автора актуальні відповідно до формування освітнього середовища вищого інженерно-педагогічного навчального закладу. Професорсько-викладацький склад, студенти впливають певним чином на розвиток освітнього середовища та задають йому відповідні стимули для розвитку та формування.

Концепції освітнього середовища

Середовище розглядається як компонент, умова розвитку освітньої системи. Освітня система в педагогічній науці визначається як стійка і міцна взаємозв'язана сукупність варіативних елементів: студентів, цілей виховання, змісту виховання, процесів виховання і навчання, педагогів (або технічних засобів навчання), організованих форм виховної роботи [4].

Освітня система характеризує наявність елементів в їх взаємозв'язках, але не розкриває чинники впливів на розвиток і саморозвиток особистості студента. Визначальним чинником освітньої системи є освітнє середовище.

Освітнє середовище – частина соціокультурного простору, де взаємодіють різні освітні системи, процеси і явища, суб'єкти і предмети з метою розвитку і створення умов для саморозвитку особистості; має декілька макро- і мікрорівнів - від регіонального до освітнього середовища конкретного навчального закладу, класу, групи. Освітнє середовище створюється й індивідом, оскільки кожен розвивається згідно своїм індивідуальним завданням, інтересам, життєвому досвіду і будує унікальний власний простір входження в культуру, своє бачення цінностей, пріоритетів пізнання і способів саморозвитку.

Свою концепцію освітнього середовища запропонували учені Є. Богданов і З. Тюмасєва. У їх розумінні структура сучасного освітнього середовища складається з взаємодіючих інноваційних освітніх комплексів і традиційних моделей, систем, стандартів освіти, навчальних програм і планів, освітніх засобів і освітнього матеріалу, нового підходу у взаємостосунках, заснованих на гуманістичних цінностях між суб'єктами освіти: дітьми, їх батьками і педагогами.

Окрема особистість і система як суб'єкти освіти є і об'єктом соціокультурного середовища як базової системи, і, одночасно, суб'єктом відносин з цим середовищем, виконуючим роль її підсистеми.

Вважаємо ці положення актуальними й для розгляду середовища вищого інженерно-педагогічного навчального закладу.

З. Тюмасєва, скориставшись загальнонауковим методом логічної гомології, під якою розуміється непряма аналогія, проаналізувала поняття «освітнє середовище» (як частина антропогенної і артсередовища) і «навколишнє середовище» (як сукупність всіх екологічних чинників, які прямо або побічно взаємодіють з організмом). Це дозволило їй виявити ті аспекти взаємостосунків і взаємодії людини з навколишнім світом, які дають можливість характеризувати деяку сукупність матеріальних проявів цього світу як структурно-функціональну цілісність, що позначається терміном «середовище». Були сформульовані гомологічні підходи до характеристики освітнього середовища, яке виявляє себе як носій найважливіших комплексних чинників, що визначають сутність процесу формування особистості. На підставі гомологічного методу дослідження вона дійшла висновку, що освітнє середовище як частковий вид середовища, не може не володіти властивостями, ознаками, загальними для всіх об'єктів, що об'єднані поняттям «середовище»[5].

Таким чином, в освітньому середовищі як системі доцільно виділити дві підсистеми: у одній з них об'єднати освітні чинники, які цілеспрямовано організовані педагогом, педагогічним колективом, а в іншій підсистемі об'єднати ті освітні чинники, які не піддані вираженій організації, не мають організованого взаємозв'язку, обумовленого єдиним целепокладанням. Таке розуміння розширює уявлення про процес навчання і виховання як цілеспрямованих процесах і уводить нас в контекст багатовимірності чинників освітнього середовища.

У науковій літературі частіше зустрічається поняття освітнього середовища, але використовується останнім часом і її синонім «освітній простір», що говорить про слабку розробленість цієї теми в сучасній науці.

Використовуючи метод логічної гомології, можна порівняти поняття «освітнє середовище» і «освітній простір». Вони відображають різну глибинну сутність того реального світу, в якому живе людина.

Простір (математ.) розглядається як «безліч об'єктів, між якими встановлені відносини, схожі по своїй структурі із звичними просторовими відносинами типу околиці, відстані» та ін.

«Простір - форма співіснування матеріальних об'єктів і процесів» [6].

На підставі наявних трактувань освітнього простору Є. Богданов і З. Тюмасєва виділили два аспекти:

- максимальне освітнє середовище, в якому формуються, розвиваються і реалізуються як підсистеми, освітні середовища для конкретних осіб і колективів під конкретні завдання і засоби;
- сукупність усіх можливих станів певної освітньої системи, що знаходиться в стані стійкого динамічного розвитку, яка обумовлюється низкою чинників і, перш за все, нормативно-правовими актами, можливостями реалізовувати варіативну, диверсифіковану освіту, а також можливостями вести і реалізовувати інноваційний пошук у галузі освіти.

Вважаємо на основі аналізу праць вчених, що вищий навчальний заклад необхідно розглядати як носія певного освітнього середовища. Поняття «середовище», виходячи з вищезазначених значень в трактуванні її різними науками, а також в загальнонауковому плані, володіє більшими характеристиками, ніж поняття «простір». «Середовище» припускає процес взаємодії її елементів, просторово-часовий аспект формування, розвитку і згасання, створення умов і механізмів розвитку і саморозвитку суб'єктів середовища, наявність засобів для задоволення цілей суб'єктів, що є в її арсеналі. «Освітнє середовище» володіє внутрішнім рухом і зовнішнім як взаємозв'язок з іншими середовищами. «Освітній простір» має узагальнені характеристики, що швидше підкреслюють наявність елементів в системі, що знаходяться у взаємозв'язку.

Висновок. Отже, у статті проаналізовано сутність поняття «освітнє середовище», зроблено аналіз концепцій середовища, виявлені зв'язки між провідними поняттями. Вважаємо, що особливо актуальна проблема формування освітнього середовища у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі. Поняття «освітній простір» та «освітнє середовище» особливо яскраво виражені у вищому навчальному закладі. Від сформованого освітнього середовища залежить ефективність навчально-виховного процесу, рівень культури як викладачів, так і студентів у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі.

Перспективи подальших досліджень. Вважаємо за необхідно у подальшому здійснити спеціальне дослідження з метою розвитку освітнього середовища у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі; дослідити чинники впливу освітнього середовища на навчально-виховний процес у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі.

Література

1. Загвязинский В.И. Методология и методика социально-педагогического исследования. –

- М, 1995. - 155с.
2. Газман О.С., Иванов А.В. Содержание деятельности и опыт работы освобожденного классного руководителя (классного воспитателя). – М.: «Новая школа», 1992.-114с.
 3. Мануйлов Ю.С. Средовой подход в воспитании: Автореф. дис. ...д-ра пед. наук. – М.: ИТОиПРАО, 1998. - 43с.
 4. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры. - М., 1991. - 213с.
 5. Богданов Е.Н., Тюмасева З.И. Образовательные системы и системное образование. - Калуга, 2003. - 316с.
 6. Советский энциклопедический словарь/Гл.ред. А.М.Прохоров. 3-е изд.- М.: Сов. Энциклопедия, 1988. - 1600с.

Кулешова В.В.

Розвиток освітнього середовища у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі

У статті проаналізована сутність поняття «освітнє середовище», зроблено аналіз концепцій середовища, виявлені зв'язки між провідними поняттями. Автором стверджується необхідність розвитку освітнього середовища у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі.

Кулешова В.В.

Развитие образовательной среды в высшем инженерно-педагогическом учебном заведении

В статье проанализирована сущность понятия «образовательная среда», сделан анализ концепций среды, выявлены связи между ведущими понятиями. Автором утверждается необходимость развития образовательной среды в высшем инженерно-педагогическом учебном заведении.

V. Kuleshova

Development of Educational Environment in a Higher Engineering-Pedagogical Educational Establishment

Essence of the concept «educational environment» is analysed in the article, the analysis of conceptions of environment is done, links between leading concepts are exposed. The author confirms the necessity of developing of educational environment in a higher engineering-pedagogical educational establishment.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2008р.